

Megszervezett bizonytalanság avagy a szervezett bűnözés mint a szocialista kori nyilvánosság tabuja

BEZSENYI TAMÁS

doktorandusz

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Történettudományi Doktori Iskola

Bevezetés

A Kádár-korszak elején, az 1960-as években a kapitalista társadalmak válságjelenségeként értékelték a szervezett bűnözést, viszont a '80-as években már a modernizáció nem kívánt melléktermékeként, pontosabban a turizmus és a második gazdaság nem várt következményeiként tekintettek rá.

A Presztizs-ügyként elhíresült első szervezett bűnözésre utaló bűncselekmény-sorozatban a románok mondott elkövetők nem románokkal együttműködve fosztották ki a második gazdaságból meggazdagodó személyeket, akik korábban orgazdaként vagy tippadóként segítették a bűnözők szerveződését. Kifosztásuk lényegében a szocialista bűnözők proletárforradalma volt – ahogy azt egyikük tanúvallomásában meg is jegyezte –, amit az ügy vezetőnyomozója megjelentetett a belügyi nyilvánosság számára készült Belügyi Szemlében. Óriási vihart kavart már magának az alvilágnak a feltételezhető léte is, nem beszélve az éppen ekkor életbe lépő kisvállalkozási törvényről, a szerződéses üzletek igénybevevőiről mint áldozatokról, akiknek korábbi vagyongyarapodását már nem vizsgálhatták a nyomozók. A vizsgálat kényszerített lezártát követően a belügyi vezetés az ügyeket a bírósági szakaszban szét kívánta darabolni, hogy ne tűnjön úgy, mintha egybefüggő érdekekről lenne szó. A Szabó László vezette *Kékfényben* így is megjelentek részletek az ügyvel kapcsolatban. A propagandatevékenységet szolgáló hivatásos állományban lévő rendőrújságírók a Magyar Rádióban – egy zavaros fejű tinédzser fenyegető leveleinek hatására megijedő, vásároló cigánycsalád naiv félelmeit kihasználva – gúnyolták ki a szervezett bűnözés lehetőségének abszurditását. Az alkalmazott kommunikációs csatornákon, a megszólaltatni kívánt valóságokon keresztül kibontakozik előttünk, hogy a szocialista médiában miként működött a nyilvánosság szerepe, milyen lehetőségeket és funkciókat látott el az állam védelmében, miközben annak szocialista létét kérdőjelezte meg.

Modernizálódó bűnözés Magyarországon

Magyarországon lényegében a szocialista időszakban modernizálódott a bűnözés. 1966 és 1975 között az ismertté vált bűncselekmények száma átlagosan 118 358 volt, majd 1990-re 340 ezer fölé növekedett. A hatvanas évek második felében az ismertté vált bűnelkövetők száma négy-

szer annyi volt (valamivel több mint 80 ezer), mint az ismeretlen elkövetők száma (Gönczöl 1992). A rendszerváltás idejére az arány megfordult: az ismeretlen elkövetők száma majdnem 200 ezerre nőtt. A bűncselekmények elkövetőit a rendőrök a nyomozás megkezdésekor nagy arányban ismeretlenként kezelték. Nem tudták a károsultak sem, hogy pontosan ki lehetett az elkövető. A rendőrség fő feladata a városiasodás révén megugrott számú névtelen tettesek azonosítása lett – a modern bűnüldözés lényegében az identifikációra épül. 1980-ban az össz-bűncselekmények számának kevéssel több mint a fele (55,8%), 1985-re már 61%-a volt vagyon elleni bűncselekmény, míg ez az arány 78%-ra kúszott fel a rendszerváltás idejére. A vagyon elleni gyarapodó bűncselekmények struktúrája is határozottan megváltozott a szocialista időszakban. Míg az 1970-es évekig a vagyon elleni bűncselekmények több mint egyharmada társadalmi tulajdont érintett, addig ez az arány az 1980-as évekre 25% alá csökkent a személyi tulajdon rovására (Gönczöl 1992). A második gazdaság megizmosodása, *a szerződéses üzletek bérlése és a kisvállalkozásokról szóló törvény olyan formális lehetőségek voltak, amelyek egy már informálisan működő gazdasági folyamatok legalizálására jöttek létre*. Ezek a folyamatok sokkal inkább indokolják a vagyon elleni bűnözés struktúrájának megváltozását. Tágabb kontextusban nézve magát az iparosított gazdaságot és az urbanizációt is lehetne okként befogni egy bűnözést magyarázó narratív hámba, azonban Gönczöl Katalin (1987) megállapítása szerint ez a törvényszerűség a bűnözés 1965 óta tapasztalt dinamikája alapján nem bizonyítható. Az alábbi 1980-as években történt eseménysor adalékul szolgál egyrészt a szocialista kori nyilvánosság megértéséhez, a modernizálódó bűnözés okainak feltárására, illetve a ma is ismert szervezett bűnözés jobb rálátására. *„A sajtó, meg a rádió meg a televízió a hangszóróját már rojtosra dumálja.... csak az információ nem jut el a dolgozók széles-szűk rétegéhez... az információ, én ismerem, a lépcsőn nem megy fel. Az információ az olyan, sőt ha kicsit rosszabb napja van, le se jön.”* (Hofi 1976) A fenti mondatokat Hofi Géza mondta a *Még mindig aktuális* című előadásában, ahol újságárusként figurázta ki a korabeli média helyzetét. Az információ lustaságáról szóló Hofi-féle gondolat magában rejti a kérdést: vajon a szocialista időszak magyar médiája miként tájékoztatott arról, ami hivatalosan nem is létezett? Továbbá, hogyan viszonyult ez a média azokhoz az esetekhez, amikor ellentmondó tényekre derült fény? Jelen esetben egy, a fentiekhez hasonló tabut vizsgálók a médiamegjelenések alapján. Nevezetesen: hogyan történt, amikor az 1980-as évek elején a szervezett bűnözéssel kapcsolatos információk *„kénytelenek voltak lejönni”*? Miként mutatták be a korabeli médiatermékek a szervezett bűnözést, melynek az igazságszolgáltatás felső vezetői még az elnevezését is kerülték? Milyen fórumokat és hogyan használtak e tabu értelmezéséhez?

Ezen kérdések jelentőségét az adja, hogy a rendszerváltás előtt nem létezett a kapitalista társadalmakra jellemző hivatalos PR, intézményi kommunikáció és arculatépítési stratégia. A korszakban létező belügyminisztériumi utasításokat és egyéb dokumentumokat történelmietlen lenne e fenti értelmezési keretbe szuszakolni, így inkább az a kérdés, hogy a belügyi vezetés vajon miként tudott megoldani egy a saját, belső nyilvánosságában felmerült botrányt. Szabó Eszter (1992) a rendszerváltás után vizsgálta a magyar társadalomnak a Belügyminisztériumról alkotott képét, itt több szempontból is visszautalt a szocialista időszakra, amikor a diszkurzív térben még nagyobb hatalmat birtokolt a nyilvánosságra hozható információk monopolisztikus kezelése révén. A szocialista időszakban a formális bűnügyi információáramlási

csatornák olykor teljesen zártak (például a balassagyarmati terrorcselekmény idejére kiadott hírzárlat) voltak, így olyan bizalmi vákum (Szabó 1992) alakulhatott ki, amelynek feloldására az államhatalom belügyi nyilvánossága és a hivatalos nyilvánosság alternatív megoldásokat alkalmaztak, ami a különböző nyilvánosságok közötti párbeszédhez, implicit módon megnyilvánuló vitákhoz vezetett.

A bűnözés és a létező szocializmus közös „társbérlete”

A bűnözés önmagában ellentmondott a szocializmus létének. Engels első elberfeldi beszédében leszögezte, hogy a világban társadalmi háború dúl, ahol mindenki ellensége a másik embernek. A bűnelkövetés mindennapi gyakorlatkezeléséhez a kapitalista társadalmak kialakították a maguk igazságszolgáltatási rendszerét. A jövőt jelentő szocialista rendszer viszont a társadalmi életnek nem csupán az individuális vonatkozásait, hanem magát a társadalmi életet fogja, minden problematikus szempontjával együtt kezelni. Engels számára az adott nagy önbizalmat, hogy azt tapasztalta: a személy elleni bűnelkövetések csökkenésével a tulajdon elleni bűncselekmények száma gyarapodott. Ez a *violence au vol* alaptételét (Spiereburg 2001) magában foglaló gondolat Engelst arra vezette, hogy kijelentse: bele fogja vágni a szocializmus a fejszéjét a bűnözés gyökerébe. Amikor mindenki megkapja, amire szüksége van, akkor a vagyon elleni bűncselekményeket elkövetők önszántukból fognak felhagyni tevékenységükkel. Ez az új világ mindenki természetes és lelki szükségleteit kielégíti, így a társadalom rétegzettsége és a meglévő különbségek eltűnnek (Marx – Engels 1973: 243). Ilyen értelemben még jobb is, ha a civilizatorikus fejlődés eredményeképpen a vagyon elleni bűncselekmények száma nő, mert így a bűnözés nagyobb hányada fog azonnal megszűnni a valóra vált szocializmus idején.

Nem kívánok amellet érvelni, hogy a bűnözés megszűnését miként vizionálhatták a rendészeti szakemberek, mivel megítélésem szerint ezt – a teoretikus megközelítések diszkurzív valóságán kívül – más típusú valóságban azonnali empirikus ellenérvként lehetett volna felhozni. A szervezett bűnözés egy sokkal fontosabb tabunak tekinthető, mintsem elsőre látszik. A sajtótörténet tiltott témaként nevezi meg a magyarországi szegénységet vagy droghasználatot, mint tipikus tabut, ám alig hangsúlyozzák a szervezett bűnözés jelenségét, ami kvázi tabuként működött. A szegénységre általában retrospektív módon, az egykori polgári korszak kényszereinek természetes velejárójaként tekintettek, mintsem olyan fogalomra, amely legitimitását abból szerzi, hogy tagadják a létezését. A droghasználat az egyik legjobb példa arra, hogy a probléma létezését nem tagadta a Kádár-kori sajtó, csak kevésbé hozta szóba. A szervezett bűnözést viszont nem lehetett sikeresen visszautalni a magyar régmúltba, mert nem volt olyan normasértő toposz vagy csoport, amihez egyértelműen kapcsolni lehetett volna. Viszont tabu jellege ellenére sem igaz, hogy ne beszéltek volna róla a korban. Jelentőségét a kapitalista társadalmakban létező formájának hazai hiánya alapján nyerte el. A reprezentatív célokat szolgáló Budapest folyóiratban az 1980-as évek derekán kiemelték, hogy nincs szervezett bűnözés. Legitim jelenlétét tehát azzal szerezte meg, hogy tagadták létezését (Szále 1986: 11). Vajon miért vált fontosá, hogy annak a hiányát deklarálják, ami máskülönben tabu mivolta miatt nem is volt kívánatos a közbeszédben.

A szervezett bűnözéssel kapcsolatban Katona Géza már az 1960-as évek végén jelzi, hogy nem az USA sajátosságáról van szó, hanem egy csoport „*ősrégi, ösztönszerű taktikájából következők, hogy a társadalom többé-kevésbé fejlett szerveivel igyekeznek szembeállítani a saját szervezeteiket*” (Katona 1969: 8). Ebből a szempontból a szervezett bűnözés éppen azt a veszélyt rejt magában, hogy az államon belül létre tud jönni egy autonóm módon működő mini-állam, amely – a formális szervezetekkel szemben – parazita módon előnyökre tesz szert. Így ideológiai és gazdasági szükségszerű elvárás, hogy a szocialista fejlődés megakadályozza az „*alkalmi cinkosságon túlmenő, szélesebb földrajzi vagy gazdasági területre kiterjedő bűnözőcsoportosulások*” (Katona 1969: 8) létrejöttét.

Katona Géza egykori rendőrtiszt szerint az amerikai bűnszervezetekben nem fedezhető fel az imperialista üzletemberek világszemlélete, sokkal inkább a gazdasági elit rekrutálódott a szervezett alvilág képviselőiből. Ez a megfordítás azt implikálja, mintha a bűnszervezetek a meglévő szervezeti formák kihasználását olyan végső szintig fokozták volna, hogy már maguk a kizsigerelt szervezetek is parazitaként viselkednek. Az elgondolás így éppen azt teszi kérdésessé, hogy a szervezett bűnözés a gazdaság mely szegmensét tudja ellenőrzése alá hajtani? A választ Katona érvelése a disztópiák világába vezeti át. Szerinte a gazdaság és a bűnszervezetek összefonódása révén, az USA állami vezetése mellett jön létre a bűn kormánya és – az állampolgárok közössége mellett – a bűn társadalma. E kettősség érdekazonosság révén tud hosszú időn át fennmaradni, így válik érthetővé Katona érvelése, hogy a bűnszervezetek gazságait miért nem tudják az amerikai hatóságok kinyomozni. Így válik a szervezett bűnözés a szocialista korszak rendészeti diskurzusa szerint láthatatlan birodalommá.

Szervezett bűnözés mint társadalmi reprezentáció

Serge Moscovici (2002: 210–223) társadalmi reprezentációkról szóló elmélete szerint az emberi megismerés sajátosságai (eltérően érzékeljük a világot, fogalmainkkal tudjuk befolyásolni megértésünket, ingerválaszaink hasonlóak a többségéhez) alapján vannak olyan ideák, attribúciók, amelyekben a legtöbb, azonos kultúrkörben élő személyek osztoznak. A neurózis például olyan fogalom, melyben az ideában osztozó személyek nincsenek tisztában a freudi megközelítés pontos aspektusaival. A szervezett bűnözés szintén olyan társadalmi reprezentáció, ami meghatározott formát ad (konvencionál) a bűnelkövetés csoportos, munkamegosztásra alapuló formájának. E konvenció később preskriptívvé válik, mivel ez határozza meg az észlelés mikéntjét. A szervezett bűnözés mint társadalmi reprezentáció aktualizációját olyan ideológiai konnotációkkal akadályozták meg, mely szerint ez csupán a kapitalista társadalom válságjelensége, így a szocialista Magyarországon természetesen nem jöhet létre. Az alábbiakban azt a válságjelenséget fogom végigkövetni, amikor egy tabu – a szervezett bűnözés léte – diszkurzív szinten nyer igazolást. A bűnszervezetek kérdése a szocialista nyilvánosság különböző szintjein eltérő jelentőséget nyer. A történeti irodalom elsősorban az államilag támogatott első nyilvánosságot és az illegális eszközökkel, technikákkal fenntartott szamizdatot, úgynevezett második nyilvánosságot szokták megkülönböztetni (Havasréti 2006: 85–89). Az alternatív és a hivatalos nyilvánosság elegendőként szokták értékelni a harmadik, kvázi köztes

nyilvánosságot, ahol egy bizonyos szintig nyíltan lehet kommunikálni. Így például az olyan fél-nyilvános kulturális összejöveteleken, kiállításmegnyitókön, melyeket az adott politikai-társadalmi közeg feltételei lehetővé tesznek (Bajomi – Lázár 2001: 28). Ezen nyilvánossági tipológia viszont teljesen figyelmen kívül hagyja a részben zárt szaknyilvánosság feladatkörét és jelentőségét az első nyilvánossághoz viszonyítva. Noha a szervezett bűnözés éppen arra példa, hogy ki tud alakulni válság a rendészeti nyilvánosságon mint szakértői diskurzuson belül is, ami el volt szeparálva az első nyilvánosságtól.

A szervezett bűnözés mint a képzeletet felszító érdekesség, társadalmi reprezentáció és egyben szakterminus is. Utóbbi jellegzetességét kiemelve a fogalom olyan nyelvi/szaknyelvi környezetben fordul elő, ahol szemantikai síkon elvárás a monoszémia, vagyis a verbális jelek egyértelműsége. Morfológiai vonalon pedig a szimplifikáció, tehát a grammatikai rendszer egyszerűsége, illetve stilisztikai alapon a semlegesség, más szóval a funkcionális egységek expreszív konnotációinak hiánya (Vargáné 2009: 289). A szervezett bűnözés azonban egyértelműen kifejező, jellegzetes másodlagos jelentésekkel terhelt fogalom, amely egyértelmű jelentésének meghatározására – a monoszémia érdekében –, a fentebbiekben Katona Géza egyértelmű kísérletet tett. Ezt azonban kétségessé tették az 1980-as évek első felében, mikor a fogalmat egy gyanúsított vallomása kapcsán, címként, a végén kérdőjellel alkalmazták.

De Certeau élőhely taktikája elméletét érdemes bevonni azért, hogy a szervezett bűnözést, mint az 1980-as évek válságjelenségét, érthetővé lehessen tenni. Az élőhely taktikája szerint már maga a nyelv mint kifejezési forma is rákényszerít a taktikázásra, hiszen saját szavaink összefűzését, önálló mondatainkat egy tőlünk független szókinccs és szintaxis alapján konstruáljuk meg. A társadalmi képződmények nyelvi kifejezésformákká alakulnak, amelyek önálló léttel rendelkeznek. Így a szövegeket fogyasztók maguk is jelentéstermelővé válnak, amennyiben a kontextustól függően új mellékjelentéseket, addig eltitkoltnak hitt adalékokat vélnek felfedezni a diskurzusban.

Az élőhely taktikája alapján az 1980-as években a rendőrtisztek harci cseleket alkalmaztak, amikor a szervezett bűnözés fogalmával próbálták leírni az általuk elfogott személyek tevékenységét. De Certeau szerint harci csel a kínálkozó alkalmak kihasználása, a gyorsan elillanó lehetőségek megragadása. Ebből a szempontból elkülöníti a stratégiát és a taktikát. Előbbi feltétele, hogy az adott személy vagy szervezet rendelkezzen saját pozícióval, amit védeni tud. De Certeau értelmezésében az idő felett győz a tér. A rendőrség átfogó struktúrája, az igazságszolgáltatás rendszere ilyen sajátos helyként azonosítható, amely különböző időszakokat is képes túlélni. A taktika viszont az olyan személyeket vagy csoportokat jellemzi, akik csak időlegesen tudnak harci cseleket alkalmazni, vagyis nincs semmilyen hátterük. A rendőrségen belül, egy-egy nagyobb jelentőségű bűnügy kapcsán, időlegesen létrehozott nyomozócsoportra lehet így tekinteni, akiknek megbízása pusztán a tettesek felderítéséig tart. A támogató háttér hiányában nem tudnak védekezni bizonyos pressziók és cselek ellen, így az idő győz a megszerezni kívánt tér felett, vagyis a taktikával élő személyek vagy csoportok csak időleges autoritással és hatalommal bírnak.

A taktika sajátos ökonómiája miatt De Certeau (2010: 12–23) felfogását követve a kedvező alkalomra, illetve felhalmozott tudásra és emlékezetre van szükség ahhoz, hogy a taktika sikeres lehessen. Ugyanakkor gyengeségükben rejlik az erő, mivel minél kisebb a cselekvőereje,

annál fontosabb és jelentősebb számára az emlékezet. Ez a fajta tudás folyton a cselekvő vagy cselekvők bitrokában van, azonban csak úgynevezett kedvező alkalmak idején tudják felhasználni. Ennek a kevesebb időnek a tudatában kell megvalósítani a cselet, aminek láthatósága érdekében elvárás a nagyobb hatás. Így válhat krízissé egy jó időpontban kiválasztott taktika, aminek hatásfokát, álláspontom szerint az határozza meg, hogy mekkora arányban kapcsolódik hozzá szociális reprezentáció. Itt válik fontossá a Serge Moscovici korábban említett, általa definiált társadalmi reprezentáció, amely egyfelől olyan fogalmi tér, amelyek az adott kulturális közegben élő személyek számára konvencionálisak és preskriptívek, másfelől lakmuspapírként működnek az úgynevezett valóság megértésében.

Az első nyilvánosságot fogyasztó személyek döntő többsége nem rendelkezik pontos információkkal a szervezett bűnözés pontos létéről és kiterjedtségéről, ahogy ma sem. A belügyi nyilvánosságon belül dolgozó személyek többsége sem foglalkozhatott ezzel behatóbban, hiszen a bűnszervezet mint törvényi tényállás sem létezett a korszakban. Tehát a krízist előidéző taktikából és a válsághelyzetre adott ellenszegülő válaszból lehet megismerni azt, amire egyébként e két forma vonatkozik. Habár a következményektől az okok felé tartó elemzés nem idegen a történetírástól és más társadalomtudományi megközelítéstől sem, ennél az ügynél érdemes megállni egy pillanatra, mivel az országos sajtó számára szó sem volt botrányról, csupán a belügyi nyilvánosság értékelte válságként a helyzetet. Az információellátottság különbségein túl a két nyilvánosságot a társadalmi reprezentációkhoz való viszonyulás is megkülönbözteti. A nyomozócsoport vezetője használta a szervezett bűnözés fogalmát mint létező társadalmi jelenséget leíró fogalmat. Noha tisztában volt vele, hogy a monoszémiára, szimplifikációra és semlegességre törekvő rendészeti nyilvánosságban, ha a fogalomhoz kapcsolódó expresszív konnotációkat kidomborítja (illegális életmód, ellenőrizetlen hatalom és javadalmazás, gazdasági társaságok fedőtevékenysége), akkor a konkrét bizonyíthatatlanság (leállították az ügy nyomozását) miatt sokkal inkább tud hatni a fogalomhoz kapcsolódó narratíva az első nyilvánosságban. A napilapokban, mint a Népszabadság (Sz. K. 1982: 9) vagy az Esti Hírlap (Kulcsár 1982: 2; Kulcsár 1982: 12), viszont a társadalmi reprezentációként is értelmezhető tabu, a szervezett bűnözés léte nem jelent meg egyértelműen, csupán az ügryhöz kapcsolódóan olyan attribútumok (munkaautókat használtak, üzletszerűen csempészték, főállásban bűnöztek), amelyek ennek feltételezhető létét igazolták volna. Az első nyilvánosságban működni képes botrány robbant ki a belügyi, szakértői nyilvánosságon belül, amely viszont nem kívánta társadalmi reprezentációként elfogadni a szervezett bűnözés létét.

Társadalmi képzelet és tabu

A következőkben azt kívánom bemutatni, ahogy a belügyi szervek nyilvánossága úgy kívánta beállítani a tabusértést, mint ami nem felel meg a valóságnak. Mivel a szervezett bűnözést mint társadalmi reprezentációt úgy képzelték, mint a kapitalista társadalom válságjelenségét, amelynek elismerése a szocialista Magyarországon implicit módon magával hozná a rendszer inherens értékeinek és eredményeinek tagadását. Ugyanakkor az első nyilvánosságban is előfordultak az ideológiai oldódásra utaló jelek, a kevésbé frekvenciált, kisebb példányszámban megjelenő

lapokban a droghelyzettel, prostitúcióval kapcsolatban megjelenhettek írások, így túrt állapotba kerülhettek a tabuk bizonyos konfigurációi (Kókay – Buzinkay – Murányi 1994: 224). A kríziskommunikáció irodalma azonban nyújt olyan tipológiákat, megközelítésmódokat, amelyek alapján összetettebb válaszok adhatók a szociális kor nyilvánosságáról (Coombs 2009: 237–252).

A De Certeau-i élőhely taktikáját ezért érdemes összehasonlítani Sturges szervezeti kommunikációval kapcsolatos megállapításaival, amelyek szerint a válságot követően a megtámadottnak tekintett szervezet reakciója ideáltipikusan három pillérből épül fel. Egyrészt az információkra vonatkozó utasításokból, másrészt az információ szabályozásából, harmadrészt pedig a reputációs menedzsmentből (Sturges 1994: 297–316). Elsőre a Koordinációs Bizottság szervezett bűnözés esetleges megjelenésére vonatkozó ötlete fog példaként szolgálni, amelynek keretében darabokra kívánták szedni az azonos csoporthoz tartozó elkövetők miatt összetartozó ügyeket, így manipulálva a megismerhető valóság elemi szintjét, magát a nyomozást és a vádemelést. Az információ szabályozását jól illusztrálja maga a vita, amit a Belügyi Szemle hasábjain folytattak az érintettek, ahol az intaktnak vélt valóság megismerése éppen az eltérő percpionális szintek összeecsúsítása miatt vált lehetetlenné. A reputációs menedzsmentre viszont egy teljesen újszerű ötletet alkalmazott a belügyi nyilvánosság. A Magyar Rendőr című rendészeti hetilap egyik újságírója tisztában lehetett vele, hogy a nyomozócsoport vezetője által bedobott szervezett bűnözés mint fogalom sokkal nagyobb veszélyeket rejtett magában az első nyilvánosságon belül, habár ott csak a tabu attribútumai voltak láthatóak. Így egy rádiójátékban lényegében megnevezni és hitelteleníteni kívánta azon személyek körét, akik a szervezett bűnözés létében egyáltalán hihetnek.

Ebben az írásban én elsősorban a köztörvényes bűnözők médiareprezentációjára fókuszálok, így nem foglalkozom az államhatalom részéről hangsúlyosnak tekintett kollektivizálással, államosítással összefüggésben álló kriminalizált cselekményekkel. Az államhatalmi szervek ideológiai percpionációjának köszönhetően a társadalmi tulajdon különböző formái, az állami vagy szövetkezeti vagyon ellen természetesen a hagyományosnak tekinthető, a magyar jogrendszer által korábban ismert bűncselekményeket is el lehetett követni, mint a csalás, a rablás, a sikkasztás, illetve a hanyag és a hűtlen kezelés. Ám három új bűncselekmény a szovjet jogrendszerből került át a magyarba, mint a károkozás, a szabotázs és a diverzió. Az első kettő a gazdasági rend megsértése hanyag vagy szándékos okból, míg az utóbbi a gazdasági helyzet szándékos megakasztását takarta. Mindegyik közös jellemzője, hogy „ellenforradalmi célból” követik el őket (Papp 2010: 3).

Az alábbi szövegben viszont csak anyagi érdekből elkövetett vagyon elleni bűncselekmények szervezettségét fogom vizsgálni a média szempontjából. Bócz Endre és Lakatos János (2008: 53) megfogalmazása szerint a szervezett bűnözés a szocialista időszak jogalkotói és jogalkalmazói között két időszakban merült fel mint probléma. Először az 1940-es évek végén az olyan személyeknek köszönhetően, mint Hekus Dönci. Peterdi Pál (1984: 2) oknyomozói újságicikkében megjegyezte, hogy a rendőrgyilkosság miatt a budapesti alvilág tippekkel segített a nyomozóknak Hekus Dönci elfogásában. Ugyanebben az időszakban a vetköztetők és a háborúból megmaradt teherautókkal, fegyverekkel fosztogató csoportok miatt alakították meg az R-csoportot (Razzia-csoport). A rendőrség e különleges egysége nem csupán az erőszakos, va-

gyon elleni bűncselekményeket elkövető hálózatokat próbálta feltárni és elfogni, hanem a kiterjedt feketézés révén jól szervezett tippadó és orgazda hálózatokat is (Fóti 1980).

Az 1980-as évek elején jelent meg legközelebb a szervezett bűnözés mint lehetséges társadalmi probléma. Ám ebben az időszakban közel sem volt az 1940-es évek végéhez hasonlóan egyértelmű a szervezett bűnözés létezése a média és az igazságszolgáltatás kommunikációja alapján. A bűnözés létét a magyarországi média és rendőrség elfogadta, sőt ebben az időszakban indultak el a magyar krimik is a televízióban.¹ Az 1960-as években az NDK társadalomkutatói a *Rudiment-Theorie*-vel magyarították a bűnözés létét a szocialista társadalomban. Buchholz, Hartmann és Lekschas (1966: 96–100) ideologikus megközelítése szerint a korábbi, kapitalista társadalmi rendszer egyre fogyó hagyatéka csupán a bűnözés, illetve a nem elég fejlett emberek viselkedésmódjára jellemző.

Az elmélet első fele, mint a későbbiekből kiderül, azért volt problémás a magyar viszonyokra vetítve, mert az 1970-es évek végén létrejövő hazai szervezett bűnözés hálózatának tagjai már a szocialista kor gyermekei voltak. A viselkedésbeli problémák mint kriminogén tényezők, viszont jobbra a nemi erőszaknál, életellenes cselekményeknél merülhettek fel reálisan.

A médiában sokkal gyakrabban dolgoztak fel olyan eseteket fikciós formában a játék- és tévéfilmek, amelyeknél az elkövetés valamilyen viselkedésbeli zavarra utal. Az ilyen ügyeknél is megfigyelhető volt a K. Horváth Zsolt által információelvonásként megnevezett jelenség, mely szerint „a korlátozott kommunikáció, a szimulált nyilvánosság ugyanis pont azt érte el, hogy a magyar társadalom túlinterepretegye ezeket az eseményeket” (K. Horváth 2010: 97). Szöllősi György csepeli munkás esete talán az egyik legjellegzetesebb, aki különböző nyugati diplomatának adta ki magát, így ismerkedett meg idegen nőkkel, mígnem egyiküket a leleplezés elkerülése, másikukat a bosszú miatt ölte meg (Bodor 1965: 168). Az ügy kényességét éppen az adta, hogy egy átlag csepeli munkás az imperialista hatalmak kiszolgálójának, külföldi diplomatának adta ki magát, ráadásul sikerrel. K. Horváth megfogalmazása szerint az ügy „felkorbácsolta a társadalmi képzeletet” (K. Horváth 2011: 93), ezért készülhetett belőle regény, tévéfilm, majd musical is *Jó estét nyár, jó estét szerelem!* címmel. Hasonlóan a máig megoldatlan Labancz Anna ápolónő esetéhez, amelyet a Belügyminisztérium együttműködésével adaptáltak a *Kántor* című tévésorozat egyik részébe, olyan formában, hogy a rendőrkutya eredményes szaglásának köszönhetően végül meglegyen a gyilkos. Ez az eset az előzőhöz képest (Bodor 1965: 168–184) viszont nem képezte a magyar kriminalisztikai tananyag részét, mivel nem zárult sikeresen a nyomozás. Mégis – K. Horváth értelmezésében – mindkét esetben fontos, hogy az „információ-megvonás, -csepegtetés tehát nem belenyugvással jár, hanem a társadalmi képzelet felszításával” (K. Horváth 2010: 97–98). Az eseteket feldolgozó művészeti termékek, éppen ficcionalizálásuk okán, átértelmezték a történeteket, és így a mai napig sem csökkentették a túlinterepretegyés és az összefüggések keresésének vágyát.²

¹ 1981-ben a Pogány Madonnával indultak útjukra az Ötvös Csöpi filmek, 1983-tól pedig a Linda című sorozatot kezdte vetíteni a Magyar Televízió. (www.filmintezet.hu)

² Erre példa az alábbi regény: Asperján György (2006): *Labancz Anna-gyilkosság*. Budapest, Aspy Stúdió. Szöllősi estében pedig: *Imagine Budapest* nevű tematikus városnéző túrákat szervező csoport alvilági sétája. <http://www.origo.hu/kultura/20110919-hires-budapesti-bunesetek-spanga-pal-szollosi-gyorgy-pesti-jassz-ledererne.html>. (Utolsó letöltés: 2015.04.21.)

Államilag támogatott tabu

A következőkben azt kívánom bemutatni, hogy egy olyan kényes témát, mint a szervezett bűnözés, a hatalom nem is engedett fikciós formában a nézők elé tárni, és rájuk bízni saját képzeletüket. Ehelyett az információközlés mellett – a meglévő társadalmi szinten létező elképzelések és vágyak „felszítása” helyett – a képzelet „felitatására” törekedtek, dokumentarista eszközökkel.

A BM ORFK Bűnügyi Csoportfőnöksége 1982. január 11-től saját hatáskörébe vonta a korábban a Budapesti és Pest megyei Rendőr-főkapitányságok által vezetett lakásbetörési ügy nyomozását. Ugyanezen év november 1-jén be is fejeződött az ún. Presztízs-ügy nyomozati szakasza; a bűnügy 85 vádlottját pedig a következő években ítélték el jogerősen. 170 bűncselekményt bizonyított rájuk az ügyészség, ebből 147 rendbeli betöréses rablást, illetve ezzel összefüggésben terhükre róttak okirathamisítást, jogtalan külföldre utazást, gépkocsilopást, lószerral való visszaélést és orgazdaságot is (Tonhauser 1983: 48).

Pintér Sándor, az ügy egyik nyomozója, a *Belügyi Szemle* számára *Egy bűnszövetség felszámolása* címmel nemcsak a nyomozás menetét írta meg, hanem lehetővé tette az ügy kronologikus követését, hogy az olvasók – elsősorban a szakmabeliek – képet kapjanak arról, miként keletkeztek többmilliósvagyonok az állami kontroll kijátszásával a szocialista Magyarországon (Pintér 1983: 96–103).

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának (MSZMP KB) adminisztratív ügyekért felelős titkára, a Közigazgatási és Adminisztratív Osztály (KAO) vezetője, az igazságügyi miniszter, a legfőbb ügyész, a belügyminiszter, illetve a legfelsőbb bíróság elnöke egy nem nyilvános keretek között működő, valamint pozícióiknál fogva kiterjedt informális hatalommal rendelkező tanácsot működtettek 1957-től, egészen a rendszerváltásig. Praktikus megoldássá vált, hogy a különböző állami szervek vezetői, mint az igazságügyi és bűnüldöző hatóságok, valamint az állampárt képviselői között ezen a fórumon keresztül jöjjenek létre az együttműködések.

A Koordinációs Bizottság havi rendszerességgel ülésezett az aktuális bűnügyi és igazságszolgáltatást érintő kérdések kapcsán. Az 1983. február 7-én tartott ülés második napirendi pontja szerint Szilbereky Jenő, a Legfelsőbb Bíróság akkori elnöke tartott tájékoztató jelentést „a sokvádoltas, kiemelkedő jelentőségű büntető ügyekben az időszerűség megvalósításának akadályaival kapcsolatos tapasztalatokról”.³ A tájékoztató jelentés a Presztízs-ügy miatt született meg, Tonhauser visszaemlékezései szerint a belügyi vezetés csak a nyomozás lezártáig támogatta a szervezett bűnözésre vonatkozó elképzeléseiket, és az emiatt létrehozott nyomozócsoportot is feloszlatták az ügy végeztével (Tonhauser 1983: 48–52). A tájékoztató jelentés ennek szellemében még a bűnszövetség kifejezést is kerülte, noha az a korszak jogi szabályozása szerint, a bűncselekmények szervezett elkövetését jelenti.⁴ Ehelyett a jogilag legneutrálisabb „sokvádoltas” fogalmat használta a Legfelsőbb Bíróság akkori elnöke, hogy kifejtse a jogi szempontból kissé bikkfanyelvű, az időszerűség megvalósításáról szóló teóriáját.

³ Koordinációs Bizottság 1983. február 7-i üléséről készült emlékeztető. http://w3.osaarchivum.org/files/fa/999/4/1/koordinacios/1983/koord_biz_83_02_07.pdf. (Utolsó letöltés: 2015.04.20.)

⁴ „Bűnszövetség akkor létesül, ha két vagy több személy bűncselekményeket szervezeten követ el, vagy ebben megállapodik.” 1978. IV. törvény, IX. fejezet: Értelmező rendelkezések. 137. § 6.

A bizottság elfogadta a jelentést, valamint négy pontba szedte a jövőbeni terveket, amelyek szerint a sokvádoltas ügyeket már a nyomozati szakaszban elkülönített ügyekre kell bontani, hogy így kerülhessenek bíróság elé. Értelmezése szerint ez a záloga, hogy az eljárás ne ütközzön más nehézségekbe.

A napirend végén felsorolják, pontosan mivel is lehet ezt elérni. Elsőként a hosszadalmas nyomozati eljárásokat, tehát a bizonyítási szakaszt kell lerövidíteni. Második fontos szempont, hogy a terjedelmes vádiratok egyszerűsítve legyenek, hiszen a hatóságok részéről „*úgyis minden egyes ügyben tapasztalható a túlbizonyításra való hajlam*”.⁵ Feltehetően a szöveg írója nem volt tisztában azzal, hogy amit kritikának szán, az sokkal inkább implicit dicséretnek tűnik az olvasó számára. Továbbá a védőügyvédek hajlamosak elhúzni az ügyeket, ez ellen fel kell lépni. A „*több ezer oldalas vádiratok, illetve több száz oldalas ítéletek*”⁶ is feleslegesek.

Az igazságszolgáltatás részéről a szervezett bűnözéssel kapcsolatos társadalmi képzetek felszítását megakadályozó fő taktika egy preventív elképzelés, miszerint az állampolgár lehetőleg ne is értesüljön ilyen típusú ügyek létezéséről.

A tájékoztató jelentéshez kapcsolódó egyik utolsó megjegyzés szerint javítani kell a munkakapcsolatot a bűnüldöző szervek alacsonyabb beosztású vezetői és az igazságszolgáltatás más ágaiban dolgozók, bírák és ügyészek között. A megjegyzés oka nagy valószínűséggel Tonhauser László volt, a Presztízs-ügyért felelős vezető, aki a nyomozás során az eset értelmezése kapcsán, többször is összetűzésbe került a belügyi vezetőkkel. Elkötelezetten állította, hogy létezik magyar alvilág, amit a vezetők viszont nem kívántak elismerni (Tonhauser 1999: 125). Az állampolgári hatósággal is komoly ellentétek alakultak ki, amikor egy-egy gyanúsított eljárás alá vonását államérdekre hivatkozva akadályozták meg. Az említett konfliktusok vezettek odáig, hogy a magyar szervezett bűnözés egy prominens alakja megszólaljon a nyilvánosság előtt.

A fenti rendőri vezetői utasítások, Tonhauser visszaemlékezése szerint, inkább politikai megfontolásból születhettek, ám hivatalosan ezek a nyomozások elhúzódásának megakadályozása érdekében adott technikai utasítások voltak. Tonhauser megfogalmazása szerint: „*Tekintettel arra, hogy az ügyvédek mindent megtettek annak érdekében, hogy akadályozzanak bennünket – engem nyolcszor jelentettek fel a katonai ügyészségen – szerettem volna viszonzni a kellemetlenséget. Az egyik gyanúsított, akit becsapott az ügyvédje, megszólalt*” (Tonhauser 1999: 111). Írásbeli nyilatkozatát a magyar szervezett bűnözés kialakulásáról a fenti bosszúságok miatt *Szervezett bűnözés?* címmel jelentette meg a *Belügyi Szemlében*.

A magyar alvilág egyik prominensének médiamegjelenését, Tonhauser fenti értelmezése szerint, az igazságszolgáltatásban dolgozó személyek elégtelen, illetve a felderítést hátráltató magatartása okozta.

Foucault *A diskurzus rendje* című művében kijelenti, hogy a diskurzus valamely kijelentésének szintjén az igaz és a hamis nem önkényes vagy erőszakos. Viszont más szinten, ha feltesszük a kérdést, vajon igazságvágyunk miként változott, akkor „*valamiféle kizáró... rendszer körvonalait látjuk*” (Foucault 1991: 871). Tehát amennyiben történetileg nézzük az igazság kérdését,

⁵ Koordinációs Bizottság 1983. február 7-i üléséről készült emlékeztető. http://w3.osaarchivum.org/files/fa/999/4/1/koordinacios/1983/koord_biz_83_02_07.pdf. (Utolsó letöltés: 2015.04.20.)

⁶ Koordinációs Bizottság 1983. február 7-i üléséről készült emlékeztető. http://w3.osaarchivum.org/files/fa/999/4/1/koordinacios/1983/koord_biz_83_02_07.pdf. (Utolsó letöltés: 2015.04.20.)

lehetséges kizáró eljárás. Foucault szerint ennek legközvetlenebb jele a tilalom, a kimondás tiltása. Feltevésem szerint a szocialista időszak médiájában az információcsepegtetés által gerjesztett, túlinterpertáló mechanizmus miatt a kimondás ténye helyett egyre nagyobb hangsúlyt kapott a kimondás hogyanja. Lassan a kontextus sugallja a tabut: amíg a tabu önmagában kizáródik és láthatatlan marad, addig attribútumai megjelenhetnek a médiában. Vagyis: a tabu meg(s)értése a befogadói oldal percepcióját igényli.

Az 1980-as évek elején Tonhauser a *Kékfény* című tévés bűnügyi magazin egyik állandó szakértője volt. A Presztízs-ügy egy-egy érdekesebb szeletét meg is lehetett mutatni a szélesebb nézőközönség számára, mint a betörés bérelt autókkal, vagy a tízmilliót érő fogásokat. A kultúrpolitika részéről a magyar alvilág létére utaló történetek, azok explicit elismerése nélkül, a nézőközönség széles köre számára fogyaszthatónak ítéltettek. A szervezett bűnözés kialakulásának története viszont a nézők ilyen széles rétegét elérő médiafelületen nem kerülhetett bemutatásra.

Betörők proletárforradalma a belügyi nyilvánosságban

A *Belügyi Szemle* hiába volt egy szűkebb, de szakmaibb médiaszintér, a cím (*Szervezett bűnözés?*) végén szereplő kérdőjelre még itt is szükség volt. A cikk első néhány bekezdésében Tonhauser összefoglalja a Presztízs-ügy jelentőségét. Minden gyanúsítottól megkérdezték, hogy mi a véleménye a szervezett bűnözésről, létezhet-e ilyen Magyarországon. J. R. gyanúsított véleményét magnóra rögzítették, a szerző szerint az elkövető „*válaszainak az összegzése jól szemlélteti a bűnözői álláspontot*” (Tonhauser 1983: 49). Ez a kitétel a későbbiekben komoly támadási felületet szolgáltatott, főként a cikkekre reagáló védőügyvédek részéről. Történeti szempontból viszont megítélhetetlen, vajon mennyit változtatott a szövegen Tonhauser László. Feltehető, hogy keveset, máskülönben a szervezett bűnözés tényét inkább tagadni igyekvő rendőri vezetők rá tudtak volna mutatni a ferdítések, hazugságok konkrét helyeire.

J. R. szerint Magyarországon már létezik szervezett bűnözés, de még nem érte el minden szempontból azt a szintet, amit az emberek maffiatevékenységnek gondolnak. Az átlagemberek tudásának és szempontjainak beemelése arra utal, hogy a szervezett bűnözésről való gondolkodás még a bűnelkövető részéről is a nyugat-európai, amerikai filmek és könyvek által sugallt képen alapul. Különbözik miéért lenne fontos szempont a magyar szervezett bűnözés megítélésénél, hogy mit tartanak annak az átlagemberek, hacsak nem azért, mert saját összehasonlítási alapjuk is hétköznapi filmes és irodalmi tudásukon alapszik.

A betörésekkel kapcsolatban részletes információkkal szolgált a gyanúsított. „*A betöréseknél például... kijelölik az elkövetőket és biztosítják az alibijüket arra az időre, amíg a bűncselekményt végrehajtják*” (Tonhauser 1983: 49). A szervezett bűnözés vagy elleni bűncselekményekre fókuszáló vezetői hiányoznak a mondatból. A rejtett alanyként háttérben maradó vezetőkről a későbbiekben se tudjuk meg, hogy túl azon, hogy kijelölik az elkövetőket és segítik az alibi biztosítását, milyen pozícióval rendelkeznek a hálózatban. A gyanúsított elmondása alapján annyi bizonyos, hogy jól kiépített orgazdahálózat vásárolta fel az értéktárgyakat, valamint gyorsan reagáló csapat felelt a bizonyítékok eltüntetéséért.

A hetvenes évek végére „a menő nepperek, kiskereskedők és mások, akik részt vettek ebben, olyan komoly anyagi háttérre tettek szert, ami már ingerlő volt. Közben felnőtt egy korosztály, akiknek nem jutott ebből... ha ezeknek ennyi van, és nem tiszta úton jutottak hozzá... csak úgy lehet megszerezni, ha kiraboljuk őket” (Tonhauser 1983: 49).

J. R. lényegében összefoglalta a Kádár-kori informális, illegális világ osztálykonfliktusát, amelyet – képletesen szólva – bűnöző proletárok forradalmi rablássorozata változtatott meg. A forradalmi változás internacionalista vonulata is jelen volt, minthogy a nyugati országokban élő disszidensek együttműködtek ezekkel a szervezett bűnözői csoportokkal. Az elrabolt ékszerek és műkincsek felvásárlópiacai elsősorban a nyugati országok voltak, ahol a disszidenseken keresztül tudtak jelen lenni.

A két hónappal későbbi számban dr. Balla Péter bíró *A tippadás jogi megítéléséről* (1983: 55–57) című szövegében már azt boncolgatta, hogy az elmúlt években saját bírói tapasztalata alapján észlelte a bűncselekmények szervezettségét, tényleges bizonyításának nehézségeit. Ezzel összefüggésben pedig a jogilag láthatatlan elkövetők megjelenését, mint a tippadók, akik állítása szerint bűnsegédként és felbujtóként egyaránt részt vállalnak a bűncselekmény előkészítésében is.

A következő év tavaszán Presztízs-ügyben érintett védőügyvédek indítottak támadást Tonhauser László ellen. A szervezett bűnözés helyett ők szervezett hangulatkeltést véltek felfedezni az elkövető véleményének nyilvánosságra hozása mögött (Horváth – Bánáti – Jacsó 1984: 50–52).

Véleményük szerint a rendőrtiszt ügyes újságírói fogással a gyanúsított nézőpontjaként tünteti fel a sajátját. „Egy hencegő bűnöző hihetetlenül választékos, jól megfogalmazott vallomását idézve teszi személytelenné mondanivalóját” (Horváth – Bánáti – Jacsó 1984: 50). A hencegő jelzővel burkoltan utalnak a vallomást tevő hazug mivoltára. A vallomásának kifinomultságára vonatkozó megjegyzés pedig implicit módon jelzi, hogy nem az ő szavairól van szó. Fentebb már említettem, hogy Tonhauser úgy vezeti be a J. R.-tól származó idézetet, mint válaszáinak összegzését. Cikkük további mondataival nyomatékosítják, hogy itt feltehetően nem csupán kompilációról van szó, hanem tételes hazugságokról. Szóbeli helyzetet idéző módon meglepetésként értékelik, hogy egy rendőrtiszt hisz a gyanúsítottnak. A rendőri bizalom ilyen formája a szerzők szemében a bűnelkövetők oldalához közelíti Tonhausert, aki nem kételkedik a gyanúsított elmondásában, hanem még – igaz saját munkatapasztalatai alapján – ki is egészíti, meg is erősíti azokat. A rendőrtiszten számon kéri az ügyvédekkel szembeni negatív általánosításait, amiket véleményük szerint a gyanúsított szájába ad. Továbbá a cikk íróinak felületességére utal, hogy végig vizsgálóként hivatkoznak Tonhauserre, noha ő egész pályafutása során operatív tisztként dolgozott.⁷

⁷ A szovjet, Visinszkij-féle minta alapján az operatív tisztek felderítő munkát végeznek, illetve a bűncselekményeket meghatározható gyanúsítottakhoz kötik, ezután kerül át a vizsgálókhoz, akiknek a feladata annak bizonyítása, hogy a gyanúsított követte-e el a cselekményt.

A magyar maffia bejelentkezik a Kossuth Rádióban

A szervezett bűnözés körül kialakult vita időközben átlépett a folyóiratból a szélesebb értelemben vett közmédiába. Foucault diskurzus elmélete alapján már szó volt róla, hogy a szervezett bűnözés, akár egy tabu attribútuma (óriási zsákmány, üzleti tárgyalások szórakozóhelyeken, különböző autók használata), megjelenhetett a Magyar Televízió *Kétfény* című műsorában. Ám a *Belügyi Szemlében* megjelent cikket követően a tabu egyre nyilvánvalóbbá vált, egyre szélesebb kör kezdett reagálni rá. Az addigi működő mechanizmus ellenére, miszerint a tabu tételesen tagadott, a tabu kontextus révén való sejtetése értelmetlenné vált. A tabu kimondásra került, egyfajta határfogalommmá vált. A szervezett bűnözést tagadni szándékozó rendőri vezetők más módszerhez nyúltak. A tabu fogalmát úgy kezdték el használni, hogy teljesen más kontextusba helyezték, amivel lényegében újradefiniálták a szervezett bűnözést mint határfogalmat. Az addig a tabut támogató, sejtető szövegkörnyezet helyett megpróbálták kiépíteni a médiában egy, a tabu lényegét kifigurázó kontextust. *Ezt láttuk a tévében is, avagy egy magyar maffia* címmel Martinkó Károly rendőrtiszt, a *Magyar Rendőr* című propaganda kiadvány újságírója, a Magyar Rádióban készítette el ún. bűnügyi nyomozati anyagát. Az alábbi dokumentumjáték felvételére körülbelül két hónappal a Tonhauser-cikk megjelenése után került sor, majd 1983 decemberében mutatták be, és a rendszerváltás évéig több alkalommal megismételték.⁸

A dokumentumjátékban a bűnügyi eset szereplőinek megszólalásai alá sejtelmes zenét keverttek. *Az Angyal* című tévésorozatot a szocialista időszakban szerzői jogi problémák miatt nem az eredeti, Leslie Charteris által szerzett zenével mutatták be hazánkban, hanem a Martinkó Károly műsorában is hallható magyar átíratú melódiával, így a dokumentumjátékban megszólalók által elmondott történet allúziókat teremthetett a hallgatókban a komoly bűnözőkkel küzdő, *Angyal* néven működő titkos ügynök ténykedésével.

A műsort fejezetekre osztották, az első címe *A tényállás* volt. Eszerint bejelentés érkezett a főkapitányságra, hogy egy békéscsabai családot meg fognak ölni, amennyiben nem fizet egymillió forintot. Az eset elbeszélésében résztvevő rendőrtiszt szerint köztudott volt, hogy a megfenyegetettek jó anyagi helyzetben éltek, mivel több nyugati gépkocsival rendelkező, vásároló munkát folytató családról van szó.

A megfenyegetett családfő című alrészben az idős férfi meséli, hogy levelet kaptak karácsony előtt, „annyit írt, hogy ő Mickes Joe, a maffia főnöke... és amennyiben nem kap pénzt, egy cigány meg fog dögleni közülünk. Megijedtünk” (Martinkó 1983). A lánya az unokájával együtt odaköltözött, a másik unokát pedig minden alkalommal felnőttek kísérték az iskolába. Attól tartottak, hogy valósággá válik, amiket a filmekben láttak, és elrabolnak valakit a családból.

Tartottak tőle, hogy egy bandáról van szó, mert „ezek a maffiák többen vannak... öten... hatan.” Az egyik lány szerint mindenki legalább tíz kilót fogyott. „Olyan volt, mintha mindig lett volna itt valaki” (Martinkó 1983). A lány szerint a szomszédok semmit se vettek volna észre, bármi történt volna, mert a házuk egészen az udvar hátuljában van. „Hiába álltunk kinn az ut-

⁸ Felvétel: 1983. 10. 19. Szerkesztő: Borenich Péter. Rendező: Kelemen László. Első adás: B 1983. 12. 12. Időpont: 18. 38; ismétlés(ek): 1983. 12. 29/K/17.30; 1984. 11. 12/B/17.59; 1986. 05. 15/K/17.00; 1989. 04. 27/P/21.05.

cán, senki még villanyt se gyűjtött” (Martinkó 1983). A család egyik gyermekének, a fiatal lánynak a fenti mondata – az állampolgárok közönyössége mellett – felveti azt a kérdést is, hogy egy ilyen, a család számára veszélyes helyzetben, a szomszédok burkolt romaellenessége miatt, nem foglalkoztak a családdal, vagy ők is féltek.

A *zsaroló levelek* című alrészben megtudjuk, hogy az elkövető többes számban írt, sőt a levelek végén az egyik lány szerint három vagy négy aláírás is volt. Mindegyik különböző. „*Egy szép, egy csúnya, és egy macskakaparás. Hát ebből is lehetett következtenni*” (Martinkó 1983).

A *színes betűk titka* részben a családfő elmeséli, hogy az első két levél újságból kivágott betűkből lett összeállítva. Az öreg férfi elmondása szerint az eset megoldása után sem nyugodott meg, mert véleménye szerint ezt az elkövető egyedül, otthon nem tudta megcsinálni. Ehhez szerinte komoly baráti társaságra és nyugalomra volt szüksége. A családfő tudatlanságát kívánták a szerkesztők ezzel alátámasztani, hogy hosszan idézték az idős embert, aki komoly szellemi munkaként állította be a betűk kivágását és egymás mellé ragasztását.

A *gyanúsított édesanyja* szerint a gyereke nagyon jó fiú, de romantikus lelkületű és nagyon sokat olvas. Főként krimiket nézett a moziban is. Anyja szerint az lehetett a baj, hogy nem keresett magának barátokat, mert ha velük megbeszélte volna a fenyegetőzést célul kitűző ötletét, akkor ők biztosan lebeszéltek volna. A fiúnál hétszáz forint volt akkor is, amikor letartóztatták, tehát az anya elmondása szerint sem anyagi érdekből csinálta, hiszen arra nem is volt szüksége, inkább csak a hecc kedvéért írta meg a fenyegető leveleket.

Az *olvasás hátrányai* részben az apa mindent a maffiakönyvek többszöri elolvasására vezet vissza. Feleségével együtt idézték fel az inkriminált könyvet: *Nem egyformán fizet a maffia*. A könyv valódi címe pontosan: *A maffia nem egyformán fizet*. Nicholas Gage tényfeltáró könyve az amerikai olasz maffiáról szól, a szerző szociális elköteleződése, baloldali beállítottsága⁹ okán is rendkívül lesújtó képet fest a korszak kapitalista világáról. Olyan tételmondatok szerepelnek könyvében, mint például: „*A maffiózó Amerikában a férfiúi felsőbbrendűség legfőbb képviselője*” (Gage 1974: 141).

„*Hát ennyire látszik, hogy mennyire zöld, éretlen, amikor a táviratot feladta, tudnia kellett, hát ezzel dolgozik, hogy a feladó szerepel rajta.*” Édesanyja szerint a gyermeke csak viccnek szánta, az apa ezzel vitába száll, mert fiuk a második levélben megjelölte a helyet és az időpontot, ahol átveszi a pénzt. Habár mindketten féltették gyermeküket, a műsorban vannak ehhez hasonló részek, ahol a fiuk tudatlanságában megegyező szülők burkoltan vitába szállnak a gyerek tettének céljával kapcsolatban.

A *maffia magyar szindikátusának előzetes letartóztatásban lévő főnöke* 1966-ban született, közepes eredménnyel elvégezte a nyolc általánost, majd egy szakközépiskolában kétszer megbukott az első osztályban. Ekkor került a postára táviratkézbesítőnek. „*Elkezdtem olvasni maffiás könyveket, és a végén már annyira beleéltem magam, hogy kíváncsi lettem... hogy Magyarországon valaki elhiszi, hogy létezik maffia. Én azt hittem, hülyeségnek veszik.*” Az első levélben bemutatkozott, mint a maffia magyar szindikátusának feje, és pénzt követelt. A második levél-

⁹ A munkások kizsákmányolásáról, a gyermekmunka embertelenségéről szóló cikkek számítanak követendő példaképnek az ő szervezett bűnözésről szóló cikkeinek. Gage, Nicholas (1974): *A maffia nem egyformán fizet*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest: 10.

ben megnevezte a helyet és az időt. Azért választotta a Sajtos családot, mert korábban vitt már nekik százforintos utalványt. „Ekkor láttam egy fából épült deszkakerítést, egy sárból épült házat, meg egy szekrénylábat, meg egy rossz Zsigulit. Ebből gondoltam, hogy ők rendes cigányok lehetnek, mert összegyűjtik a pénzt. Őket választottam, mert csak őket ismertem.” Állítása szerint nem tudta, hogy gazdagok-e vagy szegények, de ahol laknak, az alapján inkább szegények. Az utolsó mondata az idézett formában értelmetlennek hat, hiszen – mint levélkézbesítő több – családot ismer. Ha viszont kiegészítjük a mondatát azzal, hogy: „Őket választottam, mert [cigányok közül] csak őket ismertem”, akkor ebben a formában értelmet nyer. A fiúnak a megrémített család anyagi helyzetére vonatkozó állításait kétségessé teszi, hogy az adás elején megtudtuk: a család több nyugati kocsival rendelkezik, és a városban jó anyagi helyzetben élőknek tartják őket.

A *kedélyek megnyugszanak... vagy mégsem* címmel zárul a műsor. A családfe egyfelől örült, hogy a fiú börtönben van, másfelől az egész család vele együtt nyugtalan. Úgy gondolták, nem lehetnek biztosak benne, hogy voltak-e társai a fiúnak. Lányuk szerint a Derrick című tévésorozatban is ilyen típusú ügyeket lehetett látni, ahol az elkövető társa bosszút állt a kiszemelt áldozatokon. Az adás végén az apuka felkiált, hogy leginkább a kis Sandokant, másfél éves unokáját félti. A műsor a családtagok tudatlanságának minél teljesebb megmutatásával igyekszik egyrészt a magyar szervezett bűnözés képét viccként felmutatni, ugyanakkor a roma áldozatok felhasználásával azt is érzékeltetni, hogy ilyen lehetetlen, nonszensz helyzetet csak ezek a tudatlan, műveletlen emberek hihetnek el. Akik pedig ezt gerjesztik, hasonlóan buták lehetnek.

A szervezett bűnözés mint kommunikációs válság az 1980-as évek Magyarországon

Martinkó Károly műsora – túl azon, hogy tagadni kívánja a szervezett bűnözés létét – a magyar romákat durva diszkurzív eszközökkel jeleníti meg úgy, mint akik ebben egyedülként hinni képesek. Tonhauser László évekig dolgozott úgymond cigány vonalon (feltételezetten romák által elkövetett bűncselekményekkel foglalkozott).¹⁰ Saját visszaemlékezése szerint is sokan tartották őt a romákkal túl jó viszonyt ápoló rendőrnek, aki adott esetben támogatja is őket (Tonhauser 1999: 76–83). Martinkó kritikája egyben cinikus formában ragált arra is, hogy miért hihet Tonhauser a szervezett bűnözés létében.

Martinkó Károly, Tonhauserhez hasonlóan, ironikus módon az „alvilág egy prominensét” szólaltatta meg. A lakásbetöréseken alapuló Presztízs-ügyet egy külön nyomozócsoport vizsgálta, ahol Tonhauser kiválasztott egy olyan gyanúsítottat, akinek vallomását a magyar alvilág létrejöttéről a belügyi nyilvánosságban tabusértő szándékkal megjelenítette. Az erre adott pro és kontra reakciók a tiltott fogalmat a médiában elbeszélhetőség határa felé lökték. A rádióműsorban bemutatott fiatal postásfiú esete inkább a tabu transzformálását segítette elő. A tabu-elismerés e más kontextusban, az emberi butaság és hiszékenységek példaként merült fel. A

¹⁰ A szocialista időszak rendőri munkájában léteztek vonalas nyomozások. Vasúti vonal esetén a vasúthoz köthető lopások és csempészésekkel foglalkoztak a rendőrök.

mezőmegyeri postás álmodozása, hogy vajon bárki hisz-e Magyarországon a szervezett bűnözésben, a médiában nem tiltótként jelent meg, hanem olyan lehetetlen helyzetként, amelynek már a pusztaság léte utaló jelek is nevetésre adnak okot. A komolyan vehető veszély nevetést kiváltó valószínűtlenséggé alakult át az 1980-as évek első felének magyar médiájában.

Michel de Certeau élőhely taktikájához hasonló csellet élő Tonhauser időlegesen válságot tudott előidézni a belügyi nyilvánosságban, mivel saját pozíció nélkül, tudását megfelelő időben felhasználva, hatást tudott gyakorolni a taktikára nem szoruló, önálló, strukturálisan is értelmezhető pozícióval rendelkező igazságszolgáltatásra, amelynek stratégiájában eladdig vakfoltként jelentkezett a szervezett bűnözés. Sturges elmélete alapján a kríziskommunikáció három részre bomlik. Elsőként az információ utasítás jellegű kezelése a cél, amit a Koordinációs Bizottság fentebb bemutatott reakciója testesített meg, akik negligálták a szervezett bűnözés fogalmát, és sokvadtottas ügyként hivatkoztak az ügyre. Annak érdekében, hogy ne is kelljen a szervezett bűnözésre utaló cselekményekkel foglalkozniuk, úgy határoztak a nyomozati szakaszban, vagyis már a megismerés során, hogy szét kell darabolni az elkövetői kör miatt összetartozó ügyeket. Sturges második pontja az információ szabályozása, amely részben megvalósult a *Belügyi Szemlében* lefolytatott vitában. Jellemző példa a védőügyvédek válasza, akiknek állítása szerint Tonhauser cikke azért hiteltelen, mert olyan ember beszámolóját fogadta el hitelesnek, akinek egyébként érdeke fűződik a hazugságokhoz. Ez a megközelítés azonban nem problematizálja, hogy miként volt lehetséges és elérhető a rendőrök számára, hogy a gyanúsított az ügyvédi védelem milyenségére tegyen terhelő vallomást. A harmadik szempont Sturges modelljében a reputációs menedzsment, ami egy olyan fogalom esetében, mint a szervezett bűnözés, rendkívül problémás. A szókapcsolat ugyanis – deklarált tabuként – egyben társadalmi képzeletet felszító reprezentáció is volt, amelynek megoldására a belügyi nyilvánosság egy másik szereplője újszerű utat választott.

Sturges szempontját érdemes összehasonlítani Benoit (1995: 31–63) imázs-helyreállító elméletével, akinek modellje két fő elvárás alapján alapszik. Egyrészt a krízisorientált kommunikáció valamilyen változást megtestesítő eredményre fókuszál, másfelől a pozitív típusú imázs megteremtése a cél. Martinkó Károly dokumentumjátéka úgy kívánta egy felkészült rendőrség képét bemutatni, hogy közben az ügyben érintett személyek értelmi színvonalát kérdőjelezte meg, amiből azt próbálta kimutatni, hogy a szervezett bűnözés mint társadalmi reprezentáció semmilyen konvencionális, a valóságra való reflexióval nem rendelkezik. Csupán amerikai, külföldi irodalmakból építkező preskriptív szempontoknak felel meg, amelyek hiteltelen jelekké válnak egy alapos rendőri fellépés alkalmával. Benoit modelljét követve a *Belügyi Szemlében* folytatott vita a tagadás fázisával azonosítható, majd Martinkó Károly rádiójátéka kijátszotta az igazságszolgáltatás felső vezetésének felelősségét. Benoit (1997: 177–186) kríziskommunikációs tipológiájának következő három szempontja a támadás csökkentése, a korrekciós lépések, végül a hibák elismerése csak évekkel később következtek be. A rendszerváltás idején, a szervezett bűnözéshez is kapcsolódva, Déri Pál (1989: 645–655) és Korinek László (1989: 656–663) levélváltása a *Jogtudományi Közlöny* hasábjain rámutat, hogy a témával foglalkozó szakemberek között sem volt megegyezés abban, hogy a rablások, gépkocsilopások mekkora mértékben hasonlítanak a nyugat-európai tendenciákhoz. Az 1990-es években viszont már sorra jelentek meg az olyan művek, amelyek a harmadik Magyar Köztársaság kezdetén tapasztalható köz- és

vagyonbiztonsági problémákat visszavezették a szocialista időszakban már létező szervezett bűnözői csoportokhoz. *Balekok és bűnözők* címmel neves rendőrtisztek (Dobos János, Németh Zsolt) készítettek gyakorlati kézikönyvet bűnmegelőzési célból, ahol Diczig István rendőrtiszt *Az erőszak és a szervezettség a bűnözésben* alcímmel arról írt, hogy habár a pártállam idején tagadták a szervezett bűnözés létét, ám ezen bűnözők hatása és befolyása mégis számottevő volt a szocialista Magyarországon az 1980-as években (Diczig – Dobos – Németh – Rózsa – Somogyi 1992: 163–164). Bócz Endre *Egy államügyész vallomása* címmel (1997) írt a magyar szervezett bűnözésről, amiről Szabó András kriminológus állítólag úgy beszélt, mint „szocialista szervezett bűnözés” (Bócz 1997: 12–13), amelyet a csempészáruk és az utazás liberalizálása tartott életben. Ezen későbbi megfogalmazások, amelyek a Benoit-modell utolsó két szempontját valósítják meg, részben úgy jelennek meg, mint korrekciós lépések, illetve a felelősség elfogadása. Ezek a szövegek viszont olyan kommunikációs teret írtak le, amire rímél Lázár Guy (2006) és Szabó Márton (1998: 112–117) modellszerű elképzelése, miszerint a polgárral szemben a szocialista nyilvánosság kerülte az érdekkonfliktusokat, és szinte determinisztikusan csak reprezentatív funkciók kielégítésére törekedett.

Konklúziók – A szocialista nyilvánosságok kapcsolata

Írásom azt kívánta egy esettanulmány keretében felvázolni, hogy túl kell lépni a polgári és a szocialista nyilvánosság dichotóm megkülönböztetésén. Az utóbbit Lázár Guy és Szabó Márton sajátos módon úgy definiálták, hogy Habermas társadalmi nyilvánosság elméletében a feudálisztikus uralkodóknak tulajdonított nyilvánosságot azonosították a szocialista korban megjelenő reprezentativitással. Ez a szöveg arra kívánt példaként szolgálni, hogy a szocialista időszak nyilvánossága egyrészt többrétegű volt, másfelől nem csupán a reprezentativitás megélésére szolgált. Az első és az úgynevezett szakmai, mint jelen esetben a belügyi nyilvánosság, elemző összevetésével lehetőség adódik más jelentést és kontextust is találni a szocialista korban megjelent médiatermékeknek. Ehhez azonban rendkívül fontos az eltérő szakmai nyilvánosságokat is vizsgálni, amelyek árnyalhatnák a nyilvánosság szintjeiről vallott elképzeléseket.

Irodalom

- Asperján György (2006): *Labancz Anna-gyilkosság*. Aspy Stúdió, Budapest
- Bajomi Lázár Péter (2001): *A magyarországi médiaháború*. Új Mandátum, Budapest
- Benoit, William L. (1995): *Accounts, Excuses, and Apologies: A Theory of Image Restoration Strategies*. State University of New York Press, New York
- Benoit, William L. (1997): *Image Repair Discourse and Crisis Communication*. In: *Public Relations Review*, 2: 177–186.
- Bócz Endre (1997): „Egy államügyész vallomása...” A szervezett bűnözés elleni küzdelem ügyé-
szi tapasztalatai Magyarországon. In: *Belügyi Szemle*, 7–8: 11–22.

- Buchholz, Erich – Hartmann, Richard – Lekschas, John (1966): *Socialistische Kriminologie*. Staatsverlag der DDR, Berlin: 96–100.
- Coombs, W. Timothy (2009): Crisis, crisis communication, reputation, and rhetoric In: Heath, Robert L. – Toth, Elizabeth L. – Waymer, Damion: *Rhetorical and Critical Approaches to Public Relations II*. New York, Routledge: 237–252.
- De Certeau, Michel (2010): *A cselekvés művészete*. Kijarat, Budapest
- Déri Pál (1989): Kiért és miért hallgattatott el a Belügyi Szemle? In: *Jogtudományi Közlöny*, 12: 645–655.
- Diczig István – Dobos János – Németh Zsolt – Rózsa Éva – Somogyi Gábor (1992): *Balekok és bűnözők (Kézikönyv a bűnmegelőzésről)*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Dr. Balla Péter (1983): A tippadás jogi megítéléséről. In: *Belügyi Szemle*, 11: 55–57.
- Dr. Bócz Endre – Dr. Lakatos János (2008): *A kriminalisztika egyes aktuális elméleti kérdései*. Rendőrtisztviselői Főiskola, Budapest
- Dr. Bodor Endre (1965): *20 év a nép szolgálatában – Élet elleni bűncselekmények*. BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség, Budapest
- Fóti Andor (1980): *Itt az R-csoport*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest
- Foucault, Michel (1991): A diskurzus rendje. In: *Holmi*, 6: 871.
- Gage, Nicholas (1974): *A maffia nem egyformán fizet*. Kossuth, Budapest
- Gönczöl Katalin (1987): *Bűnözés és társadalompolitika*. Akadémia, Budapest
- Gönczöl Katalin (1992): *Bűnözés és bűnmegelőzés Magyarországon a rendszerváltás időszakában*. *Esély*, 1: 42–55.
- Havasréti József (2006): *Alternatív regiszterek: a kulturális ellenállás formái a magyar neovantgárdban*. Typotex, Budapest
- Hofi Géza (1976): Még mindig aktuális. Magyar Televízió. <https://www.youtube.com/watch?v=WgeS-yaxfxM>. (Utolsó letöltés: 2015. 04. 22.)
- Horváth Jenő – Bánáti János – Jacsó István (1984): Szervezett bűnözés vagy szervezett hangulatkeltés? Hozzászólás a Szervezett bűnözés? című cikkhez. In: *Belügyi Szemle*, 3: 50–52.
- K. Horváth Zsolt (2010): *Ex occidente lux (Drang nach Westen)*. In: *Korunk*, 7: 97.
- . (2011): *A barbárokra várva (Drang nach Westen)*. In: *Korunk*, 3: 93.
- Katona Géza (1969): *A láthatatlan birodalom*. Minerva, Budapest
- Kókay György – Buzinkay Géza – Murányi Gábor (1994): *A magyar sajtó története*. MŰOSZ Bálint György Újságíró-iskola, Budapest

- Koordinációs Bizottság 1983. február 7-ei üléséről készült emlékeztető. http://w3.osaarchivum.org/files/fa/999/4/1/koordinacios/1983/koord_biz_83_02_07.pdf. (Utolsó letöltés: 2015. 05. 31.)
- Korinek László (1989): Miért nincs igaza D. P.-nek? In: Jogtudományi Közlöny, 12: 656–663.
- Kulcsár László (1982): Betörő, csempészbanda vár ítéletre. Egymást is fosztogatták. Esti Hírlap. 1982. 11. 02.: 4.
- Kulcsár László (1982): Ötven tagú betörő- és csempészbanda ügyében ma ítélezett a Legfelsőbb Bíróság. Esti Hírlap. 1982. 11. 17.: 12.
- Lázár Guy (2006): A szocialista nyilvánosság történetének alapvonala. In: Médiakutató, 1. http://www.mediakutato.hu/cikk/2006_01_tavasz/02_szocialista_nyilvánosság. (Utolsó letöltés: 2015. 05. 31.)
- Martinkó Károly (1983): Ezt láttuk a tévében is, avagy egy magyar maffia. Magyar Rádió. 1983. 12. 12.
- Marx, Karl – Engels, Frederick (1975): Collected Works. Lawrence and Wishert Publisher, London, Vol. 4.
- Moscovici, Serge (2002): A szociális reprezentációk elmélete. In: Moscovici, Serge: Társadalom-lélektan. Válogatott tanulmányok. Osiris, Budapest: 210–290.
- Papp István (2010): A Politikai Nyomozó Főosztály Mezőgazdasági (Szabotázs-) Elhárító Osztályának szervezettörténete, 1956–1962. In: Betekintő, 3.
- Peterdi Pál (1984): Dönci sosem volt hekus. Képes Sport, 1984. 01. 12.: 2.
- Pintér Sándor (1983): Egy bünszövetség felszámolása. In: Belügyi szemle, 8: 96–103.
- Spierenburg, Pieter (2001): Violence and the Civilizing Process: Does it Work? Longterm trends in violence / La violence dans la longue durée. No. 2.
- Sturges, David L. (1994): Communiting through crisis: A strategy of organizational survival. Management Communication Quarterly. 297–316.
- Szabó Eszter (1992): A magyar társadalom Belügyminisztériumról alkotott képe, a BM arculat-építési stratégiája és taktikája. BM Kiadó, Budapest
- Sz. K. (1982): Elítélték az ötvenegy tagú tolvaj és csempész bandát. Népszabadság. 1982. 10. 18.: 9.
- Szabó Márton (1998): Szocialista refeudalizáció. In: Szabó Márton: Diszkurzív térben. Tanulmányok a politika nyelvéről és a politikai tudásról. Scientia Humana, Budapest
- Szále László (1986): Az akciócsoport. In: A Főváros folyóirata, 8: 11.

www.metszetek.unideb.hu

Tonhauser László (1983): Szervezett bűnözés? In: Belügyi Szemle, 9: 48–52.

Tonhauser László (1999): Nem kérek bocsánatot. Totem, Budapest

Vargáné Kiss Katalin (2009): Hogyan kommunikál egy pénzintézet? In: Geecsó Tamás – Sárdi Csilla: A kommunikáció nyelvészeti aspektusai. Kodolányi János Főiskola, Tinta Könyvkiadó, Budapest: 288–295.